

Nagy Kálmán (Budakeszi):
A magyarok hadművészete
a fejedelmek korában¹⁹⁵

Előadásom tárgya: a magyarok hadművészete a fejedelmek korában. Ez az időszak a vérszerződéstől a királyság megalapításáig tartott. Alig néhány részlet ismeretes ebből a korszakból, melyet méltatlanul elhanyagoltak és félremagyaráltak. Így Lehel kürtje, Botond a bizánci érckapunál, a hét gyászmagyar, a mondai elemekből, a történelmi adatokból is főleg olyanok, amelyek ránk nézve hátrányosak, mint az augsburgi és a Lech-mezei vereség, a vezérek kivégzése stb.

Pedig a magyar nép számára a IX-X. századnak ez a 130 éve sorsdöntő változások kora volt: a magyarság ekkor jelent meg Közép-Európában, elfoglalta a Kárpát-medencét (300 000 km²), ott letelepedett, hadjárataival beavatkozott a kontinens politikai küzdelmeibe, méghozzá döntő módon. És ezzel távol tartotta határaitól két nagyhatalom, a német-római és a bizánci császárság túlerejű, hódító erőit, biztosította népünk megmaradását, eltérően az itt eltűnt népek, szarmaták, hunok, avarok sorsától, és végül ezek hatására vélt lehetővé a keresztény magyar királyság megalapítása, a beilleszkedés Európába.

Ezek ismerete pedig nemzeti önismeretünk, öntudatunk, azonosságérzetünk megerősítéséhez nélkülözhetetlen. Különösen fontos az elmúlt 47 év, Trianon áldozatainál pedig 72 esztendő ellenséges, minden magyar értéket meghamisító, elhallgató, be mocskoló, ún. kultúrpolitika miatt.

Ezt a korszakot és ennek minden eredményét egyedül a hon foglaló magyarok könnyűlovas harcosainak bátorsága, vitézsege, rátermettsége, nagyszerű katonai eredményei, hatalmas lovasteljesítményei teremtették meg a kiváló vezetők irányítása alatt.

„Európának nincs még egy nemzete, melynek története annyira szoros összefüggésben lenne a lovas katonával és a lóval bánni tudással, mint a magyaré. A X. sz. magyar harcosai, az egész Európa területét felölelő hadjáratok, katonai vállalkozások egy lovasnép bravúros teljesítményei voltak már akkor, amikor Európa legnagyobb és legkiválóbb katonai nemzeteinél a haderő zöme még gyalogsereg, hogy csak később, s épp a magyar lovastámadások hatása alatt alakuljon át ott is lovassereggé.” (Erdélyi Gyula 74 hadtörténész: Az őshazából történt elindulástól az utolsó Árpád házi királyig. In: A magyar huszár. Szerk.: Ajtay Endre, Budapest, 1936. Reé László kiadása, 17. o.)

Ugyanilyen hatása volt később, a XVII—XVIII. században, Európa könnyűlovasságának kialakulására a magyar huszár!

A törzsszövetség megalakulásával az egységes fejedelmi vezetés tette lehetővé a Levédiából és Etelközből Közép- és Dél-Európába indított támadások sikerét, a honfoglalás diadalmas harcait (836-895 és 896-900), majd a nyugat- és dél-európai hadjáratokat egészen 910-ig, mely körül a fejedelmi hatalom hanyatlása miatt nem volt egységes katonai vezetés 50 évig, de ekkor is hatalmas teljesítmények, jelentős katonai-politikai eredmények születtek, s ezek nagy része is sikeres volt.

A 72 év alatt lezajlott 40-42 nagyobb, ismert hadjárat közül kettő volt súlyos vereséges, 933-ban és 955-ben. (Más vélemények szerint még kb. 16 kisebb sikertelenség következett. Ezek azonban nem voltak döntő jelentőségűek.) A nagyobb hadjáratok számát tekintve Németországba 24-et, Itáliába 7-et, Franciaországba 4-et, Görögországba 5-öt,

¹⁹⁵ *Az Első (Szegei) Iskola Előadásai és Iratai.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa, Zürich, 1993. pp. 73-84. ISBN 963 8465 00 X <http://mek.oszk.hu/06400/06488/06488.pdf>.

Spanyolországba és Svájcba 1-1-et vezettek. A hadjáratokban 5000-tól 35-40 000 fő is részt vett. (Az előző 898-900-ban Itáliában, a másik 954-ben Bajorországon, Frankhonon, Burgundián és Itálián át haladt.)

Miközben a Lajtától nyugatra Európa egész területét végigszáguldták az Atlanti-óceánig, az Északi-tengerig, a spanyol Andalúziáig, Itáliában Otrantóig, a Balkánon Bizáncig és Attikáig. Ez ma autóval külön-külön is hatalmas teljesítmény lenne! De lóháton, fejenként öt-hat vezetőklóval, idegen földön megszervezni a menetet, a folyóátkeléseket, megvívni a harcokat, pihenők, etetés itatás, visszamenet, az anyagok, zsákmány szállítása... Ma szinte elképzelhetetlen volna ezt végrehajtani - lóval.

„A magyarok hamar felismerték, hogy Európa akkori feudális széttagoltságában nem képes szervezett ellenállásra, sőt a hatalmi villongások szinte kínálják számukra a hadi vállalkozások lehetőségét. Minden alkalmat felhasználtak, hogy ne idegen portyázóként, hanem egyik vagy másik fejedelem oldalán szövetséges 7R seregként vegyenek részt a kor küzdelmeiben” – állapítják meg a történészek. Lehetőleg mindig azzal a féllel igyekeztek szövetségre lépni, aki a német-frank központi hatalom birtoklójával szemben állt, nehogy a császár országuk ellen összevont erők kel léphessen föl.

„A pogányokkal kötött szerződésért szélteben kárhoztatják ugyan Arnulfot (898.), de a vitéz és sokáig legyőzhetetlennek tartott magyar csapatokat hercegek és püspökök mégis újra és újra segítségül hívják” - állapítja meg Dienes István történész -, „Itáliában Berengár király köt évtizedeken át tartó szövetséget... az ő példája gyakorlattá válik, sőt maga X. János pápa is igénybe vette szolgálataikat hatalmas megszilárdítása érdekében.” Tehát nem tervszerűtlen, okatlan rabló portyázások voltak ezek, és nem átabotában indított kalandozások - az Atlanti-óceánig! -, ahogy az egykori krónikások elfogult, gyűlölködő leírásai mutatják, hanem józan politikai megfontoláson és fölmérésen alapuló, a nemzeti érdek védelmében indított, jól előkészített és pontosan végrehajtott zseniális hadjáratok. A magyarság ragyogó győzelemsorozatát nem számbeli, hanem harcbeli fölénnyével vívta ki, s csak amikor hosszú évtizedek után felismerték az ellenük való sikeres védelem módját, tudtak ellenük fellépni. Ekkor sem a maga sajátos harcmodját fordíthatták ellene, mert a lovaglásban és a nyilazásban megnyilvánult ügyességét sohasem tudták megközelíteni nyugati népek. Az ellenszer, melyet a X. század harmadik évtizedétől olykor-olykor sikerrel is alkalmaztak az addig mindenütt megvert németek: a zártrendű nehézlovas ság és a várak építése, a folyóátkelőhelyek megerősítése.

Hadművészetük, katonai tulajdonságaik, népi egyéniségük per zsa, arab és bizánci forrásokból állapítható meg. Al Bakri, Ibn Ruszteh és Gardizi szögezték le azt is, hogy a IX. sz. közepén a fejedelmek serege 20 000 fő lovas harcos körül mozgott. Ez a törzsszövetség állandó haderőrésze volt, és a nép többi férfitagjai is fegyveresek voltak, tehát jelentősen nagyobb volt a hadra fogható erő létszáma, mely a csatlakozott és a honfoglalás után itt talált rokon és magyar rétegek harcosaival tovább növekedett.

Még jelentősebb forrás volt a magyarok hadművészetére Bölcs Leó bizánci császár Taktika, és utóda, Bíborbanszületett (Porphyrogenetosz) Konsztantinosz A birodalom kormányzása c. műve.

„Férfiakban bővelkedő és független ez a nép, ...melynek első sorban arra volt szorgos dolga, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék” - írta Leó. "Nem hagynak föl a harccal, mint más nép. Ha az első csatában megverték őket, ...sokféle módon iparkodnak az ellenségre csapást mérni.” Harcedzettségükre: „...a munkát és a fáradságot bátran elviselik, tűrik az égető meleget és a fagyos hideget, s a nomád életből folyó egyéb nélkülözéseket.” Ilyen volt a honfoglaló magyarok emberanyaga - az idegenek megítélése szerint.

Nem kis mértékben köszönhatték katonai sikereiket kiváló lovaiknak. Őseink nagyszerű lötenyésztő munkája, gondos ló tartása és szakszerű idomító módszereinek volt az

eredménye, hogy mozgékony, fűrge, gyors, kitartó, nagy menetteljesítményekre képes, edzett, igénytelen, kiváló katonai hátsólovakkal rendelkeztek.

Könnyű nyeregeiket deszka nyeregalpra szíjazott kapák és ezek re feszített ülőbőr alkotta, melyet heveder, szügyelő és farmatring rögzített a lóra. Irányításra a bőrkantárra kapcsolt karikával és pálcával ellátott csuklós acélzabla szolgált. Avaskengyel használata tette lehetővé a biztos ülést, a pontosan célozható előre-, balra- és hátra nyilazási, melynek utólérhetetlen és félelmes mes terei voltak. „Asaggitis liberó nos Domine!” és „Ab ungarorum nos defendas iaculis!” – így imádkoztak a rettegő nyugatiak –, vagyis: „A magyarok nyilaitól szabadíts meg/védj meg Uram!” (Modenában a dóm archívumában láttam).

Fegyverzetük volt a szablya (kissé hajlított alakú kard, melynek a foka is a hegyétől kb. 10 cm-re ki volt élezve: a kardvágásnál oda-vissza hasított), a kopja, buzogány vagy szekerce, és a legfontosabb volt az íj.

Lovas harcaikat nem tömegrohammal hajtották végre, mint a korabeli seregek és a XVIII-XIX. századbeli lovasság, hanem különböző részlettámadásokkal (I.: Feszty körkép - helytelen).

A hadjáratok megindítását szerződés megkötése előzte meg, melyben leszögezték a katonai feladatot, tűszokat adtak és vettek, kalauzokat kaptak, kellő ajándékot fogadtak, és csak ha a zsák mány és a közbeeső országokon való átvonulás biztosítva volt, keltek hadra.

A hadjáratok azzal kezdődtek - legtöbbször -, hogy harcászati és terepfelderítést vezettek be, mint pl. 898-ban a Duna-Tisza közéről kiindulva, a Száva völgyén keresztül Észak-Itáliába, midőn Arnulf keleti frank uralkodó, német-római császár szövetségesei ként az ellene felkelt Berengár olasz (longobárd?) király ellen indultak. Midőn elhanyagolták a felderítést, mint pl. 933-ban, ez súlyos vereséghez vezetett a riade-i csatában. De most kiváló eredménnyel járt az itáliai felderítés. Végigszágulhattak Észak-Itálián, és Berengár mit sem tudott ellenük tenni. Jelentéseik alapján indult a hadjárat tervezése.

Előzőleg előkészítették a szükséges hadianyagot. (A krónikák erről is beszámoltak, hogy a téli időszakban élesítették a kardokat, nyílhegyeket, javították szerszámaikat, összegyűjtötték a szükséges anyagokat. Gyakoroltatták harcosaikat.)

Ezután, a következő év, 899 tavaszán, valószínűleg márciusban megindultak af elderítők után a később róluk a "magyarok útjának", "strada ungerorumnak" nevezett hadiúton Itáliába, a már kiválasztott területre - ha huzamosabb ideig ott akartak maradni és hadműveleteiket onnan kiindulva vezetni, mint ebben az esetben is, táborokat létesítettek. Érdekes módon nyomaira akadtam a földrajzi nevekben a magyarok egykori ottlétének, a Velencétől és Padovától északra eső területen, ahol kb. 1 és fél évig tartózkodtak. Van pl. a velencei tengeröböl északkeleti sarkában Campi Ungheresi = Magyar táborok elnevezésű hely, a Brenta folyó mentén, attól keletre három tábor elnevezésű, egymástól 10-12 km-re levő hely: Campodarsego, Camposampiero és Camposan martino, a folyótól nyugatra pedig Campodoro. Ez az öt tábor lehetett az ötezer magyar lovas kb. 25 000 lovának az elhelyezési körlete. És van még egy másik elnevezés, a Brenta felső folyásánál a „Mans Hungaricus”, a 899. IX. 24-én vívott győzelmes "brentai csata" közelében, amely kb. 8-10 km-re délnyugatra esik a Bassano nevű várostól egy Növe és Cartigliano nevű település között, a Brenta folyó nyugati partján, ahol a folyó egy kis szigetet vesz körül. (A folyóátkeléseket a legmodernebb ideig, a mai napig lehetőleg olyan helyen hajtották végre, ahol sziget van, pl. 1944 ben az oroszok a Csepel-szigeten át keltek át a Dunántúlra.)

A hely kiválasztása is mutatja a magyarok kitűnő katonai érzé két. Visszatérve a témánkhoz, erről a hadműveleti alapról küldtek ki ezután 200-300 főből álló portyázó erőket, pl. itt Itáliában a Po folyótól északra eső területekre az ellenfél országában egészen annak nyugati határáig. Ezek a portyázó erők kiegészítették az előző évben kiküldött harccsoportok

harcfelderítésének eredményeit, és egyúttal biztosították a főerők előnyomulását a fő támadás irányába.

Az ellenség főerőinek összegyűjtése, megindulása és támadó fellépése esetén – mint jelen esetben is volt –, gyorsan megközelítették, arcvonalával szemben ugyan széles vonalban, de kis hézagokkal mély oszlopokban vonultak föl, melyet elől egy hézag nélküli széles vonal leplezett, majd az ellenség tömött sorait nagy távolságról, 450-500 m távolságról nyílzáporral árasztották el. Ha ezzel nem tudták megbontani az arcvonalát, a sorait, akkor a következő vonalban levő egységek (dandárok, drungus) rontottak előre, körül vágatták az egész ellenséges sereget hatalmas nyilazás közepette, majd szélmalom szerűen körül forogva, állandó nyíl támadásoknak tették ki, hogy az ellenséges tömeg szétbomljon.

Ha sikerült megbontani a zárt vonalat vagy az mozgásba jött és így kevésbé védett lett, akkor megközelítették, és közelharcban a kopjákat hajították rájuk, kirepültek hüvelyükből a szablyák, s az végezte el a dolgát. A csata győzelmes befejezésekor a menekülőket gyors lovaikkal kíméletlenül, a végsőkig üldözték. Ez is új volt nyugaton.

Ha az ellenség nagy erővel vonult föl, mint az első itáliai hadjárat során, akkor is igyekeztek a sorait nyilazással megbontani, de mivel ez nem vezetett eredményre, adott jelre megkezdtek a visszavonulást. A főerők leplező részek visszahagyásával legelő 79 szőr indultak meg, a visszahagyott rész, a martalék, utóvédharcokkal próbálta lassítani, megállítani az előnyomuló ellenséget. Közben ugyanúgy oldalról és szemből rálovagoltak az oszlop ra, majd menekülést színlelve, közben hátranyilazással csipkedték az üldözőket. Fő feladatuk volt az ellenség előnyomulásának késleltetése és megadott irányba való csalogatása. A késleltetés célja volt, hogy ideje legyen a fő- és tartalék erőknek a lesállásban való felállásra. A kiszemelt helyen kétoldalt terepfedezet, domb, faszor, erdő mögött elrejtőztek. Ide vonult vissza, maga után vonva az ellenséget, az utóvéd. Az üldözésben megbomlott sorú, szétzilált ellenfelet a lesállásban levő erők két oldalról megtámadták, az utóvéd is visszafordult, és együttes erővel közelharcban megsemmisítették az ellenséget.

Ez a harcmód olyan esetben, amikor túlságosan nagy volt az ellenség túlereje, pl. 899-ben, amikor az ötezer magyar lovassal szemben tizenötezer olasz páncélos állt szemben, ezt a visszavonulással egybekötött lesbe csalást nagy méreteken hajtották végre.

Páviától a Brenta folyóig mintegy 250-300 km-re vonultak vissza, közben az utóvédek két helyen, az Adda folyónál Lodi közelében, és távolabb az Adige mellett Verona közelében fejtet ki ellenállást. (Battaglia all'Adda és Battaglia di Verona, így jelöli meg a helyet az olasz történetírás. G. Fasoli: *Le incursioni degli ungari nell'Italia settentrionale.*)

Az utóvédharcok közben az ellenség félrevezetésül követeket küldtek Berengárhoz, az ellenség fővezéréhez, és megadási készségüket fejezték ki, kérték, hogy engedje őket szabadon elvonulni, lovaikat visszahagyva, túszoikat is hajlandók voltak felajánlani.

Az olasz vezérek, és főleg a király, Berengár, hallani se akart az alkudozásról, teljes győzelmet akart aratni, hogy így hatalmát a többi hűbéres fölött megerősítse, és visszautasította a tárgyalásokat.

Így került az üldöző olasz sereg a Brenta folyó nyugati partján lesállást fölvevő magyarok kelepéjébe.

A hosszú, több napos üldöző harcban, a meleg olasz őszben páncél öltözetben megtett hosszú útban kifáradt seregek, elbizakodva a vélt győzelem mámorától, a magyarok teljes kimerültségének és megadási ajánlatának hitelt adtak, megálltak a Brenta partján, táborot ütöttek minden különösebb biztosítás nélkül, leszedték magukról páncéljaikat, étkezni kezdtek, majd lepihentek.

Másnap, 899. IX. 24-én hajnalban a magyarok rajtaütöttek az alvó táboron, két oldalról a főerők, a Brenta túlsó oldaláról úszta tással visszatért az utóvéd is, és ádáz harcban megsemmisítették az ellenség háromszoros túlerejét. Az üldözés során a Pótol északra eső területet, egész Lombardiát birtokba vették a meg erődített városok kivételével, s eközben

nyugaton eljutottak a Nagy Szent Bernát-szorosig, XII. 13-án Vercelliben jártak, eljutottak a Tanara völgyében Albáig. Egy osztag átkelt Piacenzánál a Po folyón, és Parmán át a 900. év január 26-án Modena városában táborozott, másnap elhagyta a helységet, és az itáliai történészek szerint semmit el nem vitt, meg nem rongált, még a templomi kincseket is érintetlenül hagyta. Modenái ima.

Tehát nem a rablás, a zsákmányolás volt a fő céljuk. Viszont másnap, az oda kb. 20 km-re eső nonantolai kolostort felégették, lakóit elpusztították. Igaz, ezt az avar kincseket elzsákmányoló és az egyháziaknak szétosztó Nagy Károly császár alapította. Az alapítólevél 798-ból volt keltezeve. (Ez volt a német császár aláírása - nem tudott írni-olvasni!) A magyar seregek ott teleltek a Brenta menti táboraikban. A 900. év VI. 29-én, Péter-Pál napján megtámadták a kincses Velence városát. Berengár egyik vezére egy velencei patrícius volt. Már meg is közelítették a várost, mely a mai Rialto környékén terült el, de a lagunakon átúsztatás közben a megjelent velencei nagy, evezős hajóhad visszavonulásra kényszerítette őket. Majd másfél év itáliai tartózkodás után a 900. év július-augusztusában visszatértek, és részt vettek a Dunántúl elfoglalásában, s ezzel a honfoglalás is befejezést nyert.

Ezzel a példával igyekeztem a magyarok hadművészetét bemutatni. Mindezeket a rá vonatkozó irodalom és források tanulmányozása és a helyszínen végzett kutatómunkám eredménye ként tudom Önök elé tárni. Úgy gondolom, ez a leghitelesebb így.

Az egykori hiteles forrás, Bölcs Leó Taktikája XVIII. fejr. 47-58. pontja így ismerteti a magyarok hadművészetét:

47. Határozottan megragadják a kedvező alkalmat, és nem annyira kézitusával és hadaik erejével vesznek győzelmet az ellenségen, mint inkább hadicsellel szeretnek rajtaütni...

48. Fegyverük kard, páncél, íj és kopja... ha üldözik őket, inkább az íjat használják.

50. Nagy ügyességgel gyakorolják a lóhátról való nyilazást.

51. Rendszerint nagy sereg barmot, lovat és kancát visznek magukkal, azért, mert ezek adják nekik az élelmet és a tejet, egyúttal pedig azért is, hogy az ellenségben azt a hitet keltsék, hogy nagyon sokan vannak.

53. Az előőrsoket egymástól nagy távolságban állítják fel, ne hogy az ellenség éjjel meglephesse őket.

54. A csatában nem három csatarendbe állnak, mint a rómaiak, hanem egymástól elkülönített rendekbe, és ezeket a részeket dandárokká kötik össze. Az egyes részek között csak kis köz van, úgyhogy az egész egyetlen csatarendnek látszik.

55. A harcrenden kívül állítják fel tartalék haderejüket, amelyet vagy kirendelnek megfigyelőül az ellenséggel szemben... vagy pedig készen tartanak, hogy egy-egy szorongatott csatarendnek segítségére siethessen...

56. Gyakran tartalék-lovascsapatot is állítanak föl a harci rend háta mögött, hogy fedezzék a harcolókat. A harcrendek mélységét, vagyis az egyes tagokat jó nagyra szabják, hogy a csatarend áttörhetetlenül mély legyen. Erre van legfőbb gondjuk...

57. Legjobban szeretik a távolból való harcot és a cselvetést, továbbá az ellenség bekerítését, a színleges meghátrálást, visszafordulást és az ellenfél csatarendjének megszagatását.

Végül az 58. Ha sikerül megszalasztani az ellenséget, egyébbel nem törődnek, hanem kíméletlenül utánaerednek, és minden gondjukat az üldözésre fordítják. És nem elégszenek meg, mint a rómaiak és más népek, a felületes üldözéssel... addig üldözik az ellenséget, míg sorait teljesen fel nem bomlasztották.

Úgy gondolom, hogy a valóban Bölcs Leó paragrafusokba foglalt megállapításait igazolta előadásom, illetve ő hitelesíti az elmondottakat. Sok részletre nem térhettem ki: így a magyarok kiváló lovaglási tudására, harci fegyelmezettségére és a tökéletes begyakoroltságra, az összeköttetés, a parancsadási technika kérdéseire, a kiképzésre stb.

Az bizonyos, hogy az első itáliai hadjárat a magyar fejedelmek korának hadművészetét a legtökéletesebb formában tudta meg mutatni. A későbbiek során, ha vereséget szenvedtek, hadművészetük valamelyik elemét nem, vagy rosszul alkalmazták, de a szövetségeseik cserbenhagyása is sokszor volt okozója sikertelenségüknek.

A magyarok hadművészeté, ez a rendkívül ötletesen felépített harcmód volt a feltétele annak, hogy honfoglaló őseink a fejedelmek korában 130 éven át legyőzhetetlen katonai erőt tudtak alkotni, s ezzel vetették meg a következő 1100 év biztos alapját.

Felkérem a jelenlevőket, hogy forduljanak e dicső korszak felé, ismerjék meg részletesen a fejedelmek korát, hogy majd a hon foglalás 1100. évfordulóján gyermekeink, unokáink ne azt kérdezzék tőlünk, hogy aztán a honfoglalás után ugyan milyen rabló őseik voltak nekik? - hanem valójában megismerjék, büszkén ünnepeljék és emlékezzenek meg harcos, vitéz, halált megvető bátorságú őseikre, akik nélkül itt még ennyi Magyarország se volna, mint amennyi megmaradt, és éppúgy eltűntünk volna a történelem süllyesztőjében, mint a hunok, avarok és a többi elődeink.

Legyen tisztelet és hála honszerző, honmegtartó, dicső őseink nek!

Ajánlott irodalom

Bakay Kornél: *A magyar államalapítás. Budapest, 1981. Gondolat.*

Deér József: A honfoglaló magyarság. In: Ligeti L. szerk. *A magyarság őstörténete.* Budapest, 1943.

Dienes István: *A honfoglaló magyarok.* Budapest, 1972. Gondolat.

Erdélyi Gyula: Az őshazából való elindulástól... In: Ajtay E. szerk. *A magyar huszár.* Budapest, 1936.

Fasoli, Gina: *Le incursioni degli ungari nell'Italia settentrionale.* Firenze, 1945.

Gombos F. Alfonz: Az első itáliai kalandozás. Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, 1927.

Györffy György: *István király és műve.* Budapest, 1977. Gondolat.

László Gyula: Ötven rajz a honfoglalókról. Budapest, 1981.

Markó Árpád: Magyar hadtörténelem. Budapest, 1943.

Vajay Szabolcs: Der Eintritt des ungarischen Stammes in die europäische Geschichte (862-933). Mainz, 1968.